

**8D02314 – «Лингвистика» білім беру бағдарламасы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін орындалған
ИСМАИЛОВА ФАРИЗА КЕНЖЕҒАЛИҚЫЗЫНЫҢ
«Дипломатиялық дискурстың коммуникативті-прагматикалық
аспектісі» атты диссертациялық жұмысына
АҢДАТПА**

Зерттеу тақырыбы: «Дипломатиялық дискурстың коммуникативті-прагматикалық аспектісі»

Зерттеудің мақсаты – қазақтың дипломатиялық дискурсының (мемлекетаралық, мемлекетішілік, ұлттық, саяси, тарихи) коммуникативтік және прагматикалық сипатын анықтау арқылы қазақтың төл дипломатиялық тезаурусын ұсыну.

Зерттеудің міндеттері

1. дипломатиялық тіл ерекшеліктері: клише, ұран сөз, риторикалық сөзқолданыс, халықаралық және ұлттық терминдер анықталады;
2. кәсіби дипломат Қ.Тоқаевтың тіліне (дипломатиялық диалогтарына, ресми хаттарына, халықаралық келіссөзде сөйлеген сөздеріне) талдау жасалады;
3. дипломатиялық дискурс - институционалды дискурстың құрамдас бөлігі екенін дәлелдей отырып, дипломатиялық дискурстың саяси дискурстан айырмашылықтарын көрсету;
4. дипломатиялық қарым-қатынасты қалыптастыратын стратегия мен тактика тәсілдерін зерттей отырып, тілдік және бейтілдік амалдардың прагматикасын анықтау;
5. қазақтың араағайындық қатынасын зерттеу арқылы ұлттық мәмілегерлік прагматиканы көрсету, қазақтың дипломатиялық дискурсының тезаурусын құрастыру;
6. қазақ дипломатиясының прагматикалық амалдарын анықтау. дейін даму иерархиясын көруге болады.

Жұмысының теориялық маңыздылығы. Зерттеу барысында анықталған – дипломатиялық дискурстың басқа институционалды дискурстан айырым белгілерін ұсынған тұжырым, дипломатиялық дискурсты құрайтын құрамдас компоненттер моделі, сәтті/сәтсіз дипломатиялық қарым-қатынастарға себеп болатын түркітжайттар, қазақтың дәстүрлі мәмілегерлік қатынасын құрайтын араағайыншылық, бітімгерлік тактикалардағы коммуникативтік мағына ашу үлгісі – қазақтың дипломатиялық дискурсының теориялық негізін жасауға үлес қосады.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы. Зерттеу барысында ұсынылған талдау үлгілері, талдау нәтижелері, дипломатиялық терминдердің семантикалық талдануы, дипломатиялық тілдің лексикалық қабатын құрайтын бірліктер, дипломатиялық шешен сөздер жинағы, дипломатиялық перифразалар мен бейнелі окказионалды сөзқолданыстар, дипломатиялық клишелер мен комплиментарлы лексика, дипломатиялық бейресми іс-шаралар

атауы, дипломатиялық құжат атауларының тізімі, дипломатиялық бейвербалды амалдар атауы, қазақтың дипломатиялық дискурсының тезаурусы қазақ тілінің сөздік қорын байытуға, қазақтың дипломатиялық тілін жетілдіруге, ресми стильдің қызметін түрлендіруге, ауқымын кеңетуге, дипломатиялық терминдер сөздігін толықтыруға елеулі үлес қосады.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ережелер (дәлелденген ғылыми гипотезалар және жаңа білім болып табылатын басқа тұжырымдар)

- Дипломатиялық клише (ресми сәлемдесу, қоштасу сөзқолданыстары, жеделхатта рәсімделетін тұрақты сөзқолданыстар, ұран сөздер, ресми келіссөзде айтылатын стандарт сөзқолданыстар); халықаралық және елдегі оқиғалардың атаулары («қанды қаңтар», «қырғиқабақ соғыс», «қасіретті қаңтар», «жасыл экономика», «әлеуметтік әмиян», т.б.); дипломаттардың канатты, нақыл сөздері, дипломатиялық тұрақты тіркестер мен мақал-мәтелдер жиналып (*Кеңеспен шешкен шешімнің кемісі болмас; Ынтымақ жүрген жерде — Ырыс жүреді; Көк шөп күймес, Елші өлмес; Атқан оқ тастан қайтпайды, Елші ханнан тілін тартпайды; Елдестіркем елшіден, Жауластырмақ жаушыдан; Ымыра біткен жерде соғыс басталады*, т.б.), тезаурус сөздігіне енді. Қ.Тоқаевтың афоризмдері жиналды.

- Қазақтың дипломатиялық дискурсы коммуникативтік және прагматикалық аспектіде алғаш рет зерттеліп, қазақтың төл дипломатиясына тән тілдік, мәдени, тарихи ерекшеліктерге сай ұлттық дипломатиялық құндылық анықталды. Соның негізінде қазақтың дипломатиялық дискурсының тезаурусы құрастырылды.

- Саяси дипломатия мен халықтық дипломатия айырмашылықтары көрсетілді. Цифрлық дипломатия мен қоғамдық дипломатиялық айырым белгілері анықталды.

- Дипломатиялық дискурсты құрайтын компоненттер (тілдік, бейтілдік қор, құжат рәсімдеу әдебі, киіну әдебі, қабылдау, қарсы алу, амандасу, қоштасу, ресми, бейресми кездесу әдебі, дипломатиялық шешендік, дипломатиялық стратегия мен тактика, дипломатиялық сұхбат, т.б.) анықталды.

- Ұлттық мінезде кездесетін ымырашылдық (дипломатичность) әдебінің деңгейі мен мәртебесі араағайындық қатынас арқылы дәлелденді. Сәтті дипломатиялық қатынасқа жету үшін ұсынылатын прагматикалық қызметтер көрсетілді.

- Қазақ жастарының мәмілегерлік қасиетін анықтау мақсатында және болашақ жас дипломаттардың кәсіби аялық (когнициялық) білімін тану мақсатында сауалнама жүргізілді.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

1. Дипломатиялық тіл – ресми және публицистикалық стильді қатар ұстанатын, стандартты және риторикалық заңдылық бойынша пара-пар қызмет атқаратын жүйе. Сондықтан дипломатиялық құжаттар ресми ісқағаздарына тән стандартты стильге негізделетін болса (клишелер: *Аса мәртебелі! Қадірлі отандастар! Құрметті меймандар! Мырзалар мен*

ханымдар! Терминдер: *уағдаластық, сындарлы ынтымақтастық, екіжақты келісім, сәтті басқосу, т.б.*), дипломатиялық диалог (екі тараптың ауызша тілдесімі, ресми кездесулері, бейресми келіссөздері, т.б.) риторикалық стильге басымдық береді (*ақылды қала (смартқала), халық үніне құлақ асатын мемлекет, т.б.*).

2. Кәсіби дипломат Қ.Тоқаевтың тілі – шешендік дипломатияның үлгісі. Себебі дипломаттың халықаралық келіссөздерінде де, мемлекетішілік сөйлеген сөздерінде де ресми стиль мен бейнелі, көркем, иррационалды сөзқолданыстары тең дәрежеде кездеседі. Қ.Тоқаевтың авторлық нақыл сөздерінде татулық, бірлік, ынтымақ, құндылық ұғымдары концептуалданған. Демек, қазақ дипломатиясының тілі – үстем тіл емес, керісінше толерантты тіл.

3. Дискурс дегеніміз – прагматикалық мүддені жүзеге асыру мақсатында коммуникациялық қызметті атқаратын тілдесу әрекеттерінің жиынтығы. Дипломатиялық дискурс – институционалды дискурстың құрамдас бөлігі. Себебі, біріншіден, дипломатия – жеке кәсіби мамандық саласы. Екіншіден, дипломатиялық терминдер мен сөздік қоры қалыптасқан, тілдік қатынас құрай алатын әлеуеті бар дискурстық кеңістік. Үшіншіден, дипломатиялық құжаттар, яғни жазбаша мәтін жинағы көнеден қалыптасқан. Төртіншіден, дипломатиялық бейтілді амалдар (ым-ишара, т.б.), дипломатиялық стиль, дипломатиялық мінез, дипломатиялық сөйленіс айла-амалдары толық қалыптасқан, тілдік ортаға сіңген. Дипломатиялық дискурстың негізі өзегі болып табылатын – дипломатиялық тіл екі түрлі ұғымдық мағынада қолданылады: біріншіден, дипломатиялық тіл – бұл ресми дипломатиялық қатынастарда халықаралық шарт жасалатын құжаттық тіл және осы саланың терминдері мен сөзқолданыстарының жиынтығы. Екіншіден, дипломатиялық тіл – әлеуметтік және қоғамдық, тіпті тұрмыстық қатынастағы тез тілдесу, татуласу мүддесіндегі коммуникациялық тіл. Осыған орай дипломатиялық дискурсте екі түрге ажыратылады: біріншісі – кәсіби салалық мемлекетаралық, халықаралық дипломаттар мен ел басшылары арасындағы дипломатиялық қатынастың кәсіби дискурсы. Екіншісі – әлеуметтік топтар мен халық арасындағы ымырашылдық мінезді («дипломатичность»), бітімгерлік қасиетті ұстануға мүдделенген тілдік қатынастағы дипломатиялық дискурс.

4. Дипломатиялық коммуникацияны құрайтын белгілер дипломатиялық стратегия мен тактика қалыптасқан. Дипломатиялық қатынаста коммуникативтік үдеріске қол жеткізетін екі тактика бар: біріншісі – білім – өзара тілдесудің, диалог жасаудың негізгі дәнекері болатын форма. Яғни аялық білімнің сәйкестігіне қарай екі тарап та ортақ тіл табысудың нәтижесінде сәтті коммуникация құрай алады. Екіншісі – түсінісу континуумы. Түсінісуге деген ниеттің болуы, статус деңгейінің сәйкес келуі немесе мүдделердің ортақтығы. Дипломатиялық қарым-қатынастың сәтті болуын қамтамасыз ететін тактика үлгісі мына жүйемен жүзеге асырылады: таныстырылым (презентация); баурау айла-амалдары (манипуляция); келісім (конвенция). Осы тактиканың ішінде басты рөл манипуляция кезеңінде

орындалады. Манипуляциялау екі жолмен жүзеге асады: культуртрегер және миссионерлік.

5. Қазақ дипломатиялық дискурсының ерекшелігі – татуластық. Қазақ дипломатиясының тарихын зерттеу нәтижесінде қазақтар татуласуға, ымыраласуға ұмтылады. Қарсылық білдіру өте сирек кездеседі. Бұл мемлекеттердің дипломатиялық мінезін танытатын стереотипке айналған. Мәселен, немістердің – уақыт құндылығы, арабтардың – тәкаппарлығы, ағылшындардың – өзімшілдігі, қытайлардың – пайдакүнемдігі сияқты, қазақтардың татулықты сақтау үшін компромиске баруы, 50/50 келісімге көнуі, тәуекелдігі сонау Абылай хан дәуіріндегі дипломатиялық қатынастар мен құжаттар мазмұнынан дәлелденіп отыр. Қазақтың дипломатиялық дискурсының семантикалық өрісін құрайтын көнцептілік ұғымдар: мәміле (бәтуа, бітімгерлік, бітістіру, келістіру, табыстыру, басын біріктіру); татулық (береке, ынтымақ, бірлік, бауырмалдық, жанашырлық, көпшілдік, рулық, сыйластық, т.б.); араағайындық (жөнге салу, жүгініс, бірлесе шешу, Күлтөбе басы, төбе билер кеңесі, ауыл ағасының шешімі, халық соты, абысындар кеңесі, аналар кеңесі, қауымаралық кеңес).

6. Қазақ дипломатиясының прагматикалық амалдары: тыңдаушыға әсіре жағымды қаратпамен әсер ету (тілдік нұсқада – мархабат қаратпалар; бейтілдік нұсқада – мейірімді жымыс), логикалық дәйектілікке қол жеткізу, психологиялық бетбұрыс жасау, ынталандыру, тыйым салу, сендіру, ой тастау, психологиялық шабуыл жасау. Қазақ дипломатиясының прагматикалық тәсілдер оның стратегиялары мен тактикасы арқылы анықталады: 1) шешімді қажет ететін проблеманы бөлектеу; 2) келіссөздердің бірлескен шешімін әзірлеу; 3) қарама-қарсы жақтың көзқарасына дайындық жасау (олардың қызығушылықтары, шешуге деген көзқарастары, қорқыныштары туралы болжам жасау); 4) тұрақты байланыс арналарын құру: пікір алмасу, мәселені шешуге деген көзқарастарын тұжырымдау және талқылау. Қазақтың дипломатиялық келіссөздерінің дәстүрлі стратегияларының ауызша түрі – баяндау, мәлімдеме, сөйлеу, пікірлесу; жазбаша жанрларда – нота, меморандум, мәлімдеме де жүзеге асырылады.

Алынған нәтижелердің жаңалығымен маңыздылығын және ғылыми даму бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігін негіздеу:

Диссертациялық жұмыста ұсынылған теориялық тұжырымдар мен талдау нәтижелері халықаралық қатынастар пәнінен, қазақ дипломатиясының тілі пәнінен, дискурс теориясы пәнінен дәріс беруде, дипломаттың тілдік тұлғасын зерттеу барысында көмекші құрал бола алады. Зерттеу нәтижелері «Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын» жүзеге асыруға септігі тиеді.

Докторанттың әр басылымды дайындауға қосқан үлесінің сипаттамасы:

Зерттеу жұмысының негізгі ғылыми нәтижелері мен қорытындылары отандық және шетелдік басылымдарда жарияланып, халықаралық конференцияда апробациядан өтті.

Докторанттың әр басылымды дайындауға қосқан үлесінің сипаттамасы:

Scopus деректер қоры базасына кіретін басылымда:

1. Linguistic and cultural specifics of the formation of the diplomatic terminology system *XLinguae*, Volume 16 Issue 1, January 2023, ISSN 1337-8384, eISSN 2453-711X 165-176 <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=Larisa L. Zelenskaya – Ekaterina A. Redkozubova – Irina G. Anikeeva – Yelena V. Sausheva> Докторанттың үлесі – 75%.

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті бекіткен басылымдарда:

2. «Саяси-дипломатиялық тілдің лингвистикалық, когнитивтік прагматикалық аспектіде талдану үлгісі» //Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы..филология сериясы. 2020 жыл №1, Б. 184-189 (71 ISSN 1728-7804) <https://bulletin-philology.kaznpu.kz/index.php/ped/issue/> Докторанттың үлесі – 100%.

3. «Дипломатиялық кеңсе құжаттарының түрлері мен стилінің ерекшеліктері»// Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Филология сериясы. 2020 жыл №4, Б.395-397 <https://bulletin-philology.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/290> Докторанттың үлесі – 100%.

4. «Дипломатиялық дискурстың коммуникативті- прагматикалық ерекшеліктері» Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Филология сериясы 2020 жыл №3, Б. 74-78 DOI: <https://doi.org/10.51889/2020-3.1728-7804.13> . Докторанттың үлесі – 100%.

Халықаралық конференция жинағына жарияланған мақала:

5. Дискурс казахской дипломатии *Advances in Science and Technology* Сборник статей XXVI международной научно-практической конференции, часть II Москва: «Научно-издательский центр «Актуальность.РФ», 2020. – 192с. ISBN 978-5-6043978-8-6 https://актуальность.рф/AST-26_originalmaket_N-2.pdf.

Диссертацияның құрылымы. Диссертациялық жұмыс кіріспеден, 3 бөлімнен, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшадан тұрады